

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне товариство

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

ХІ Всеукраїнської наукової конференції,
до 60-річчя від початку дослідження Більського городища
Харківським університетом

14–15 грудня 2018 року

Харків
2018

УДК 93/99
П78

П78 **Проблеми історії та археології України: Матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції, до 60-річчя від початку дослідження Більського городища Харківським університетом (Харків, 14–15 грудня 2018 р.).** — Х., 2018. — 48 с.

УДК 93/99

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції,
до 60-річчя від початку дослідження Більського городища Харківським університетом

14–15 грудня 2018 року

Відповідальний за випуск *С. В. Д'ячков*
Комп'ютерне верстання *Ю. І. Цитковська*
Коректор *І. Л. Д'яченко*

Підписано до друку 10.12.2018. Формат 60×84/8.
Ум. друк. арк. 5,58.

У нижній частині тулуба зображений пояс, до якого спереду прикріплені у районі лівого стегна меч та точильний брусок, а в районі правого — нагайка. Також нижче пояса позначений фал. На лівому боці стели на поясі рельєфно виступає закріплений горит, прикрашений округлою умбоноподібною бляхою. На поверхні стели, особливо на її лицьовій частині, добре помітні пошкодження, заподіяні плугом.

Комплект речей на стелі характерний для зображень рубежу VI—V ст. до н. е. Окремі предмети викликають особливий інтерес. Довгий меч з брускоподібним навершям та «ніркоподібним» перехрестям, зображений в піхвах та прикріплений до поясу за допомогою видовленої лопати. Такі мечі характерні для наборів озброєння другої половини VI ст. до н. е. Проте з'являються ж вони ще у другій половині VII ст. до н. е. Елемент кріплення піхов меча до поясу нагадує схожі елементи з комплексів келермеського часу.

Досить цікавим є і зображення округлої умбоноподібною бляхи на гориті. Прикрашення горитів

подібними бляхами зафіксоване у похованнях з кургану № 4 Філіповського могильника. На думку В. С. Ольховського, умбоноподібні бляхи усічено-конічної та округлої форми є характерною рисою горитів V—IV ст. до н. е. В свою чергу час появи цих блях дослідник визначав рубезем VI—V ст. до н. е. Найбільш близькою аналогією є зображення схожої бляхи на стелі з фондів Кіровоградського краєзнавчого музею (місце знахідки точно не відоме), яка датується другою половиною VI — початком V ст. до н. е. Варто зазначити, що наведена аналогія є досить близькою за іконографією в цілому. Важливим є і той факт, що обидві знахідки близькі в територіальному відношенні.

Сукупність зображень на стелі дозволяє віднести час її створення до другої половини VI — початку V ст. до н. е. Знахідка є важливим доповненням до колекції кам'яних статуй скіфського часу, що походять з регіону порубіжжя Лісостепу та Степу Дніпровського Правобережжя.

О. В. Ліфантій (Київ)

ХРОНОЛОГІЯ АПЛІКАЦІЙ ЦЕРЕМОНІАЛЬНОГО ОДЯГУ СТЕПОВИХ СКІФІВ

Коштовні аплікації одягу скіфів є надзвичайно масовим джерелом. Це відкриває можливості використання їх у якості хроноіндикатора. Для цього було проаналізовано матеріал зі 133 курганів Східноєвропейського Степу. Згідно сюжетів та морфології аплікації було поділено на категорії: дрібні та довгі пластини одягу.

Категорія дрібні пластини містить значно більш чисельний та розгалужений матеріал. До неї увійшло 48 251 екз., тобто, більше 99 % від загальної кількості коштовних аплікацій одягу. Причому лише 46 740 екз. з них вдалося розділити по типах/варіантах. Дрібні пластини було поділено на п'ять іконографічних груп: антропоморфні, поліморфні, зооморфні, рослинні та геометричні зображення.

Довгі пластини представлені лише 116 виробами. Вони поділені на чотири групи: світове дерево, протистояння, рослинні мотиви та геометричні мотиви.

На основі наявних «вузьких» дат комплексів матеріал було розподілено по 9-тиумовних хронологічних групах. Пластини трьох перших хронологічних груп — друга половина VII — друга чверть V ст. до н. е. знайдені у 6 курганах Степу (Литий/Мельгуновський, Золотий Симферопольський курган, Гостра Томаківська Могила, к. 13 Великої Знам'янки, Баби, к. 31 Чортотлика). Вони представлені лише одним типом довгих пластин та значно більшим числом типів/варіантів дрібних. У першій групі присутні лише образи тварин. У другій — типи з групи рослинних та геометричних. У третій з'являються поліморфні образи та нові типи зооморфних), та геометричних виробів.

У час існування четвертої хронологічної групи — середина — початок останньої чверті V ст. до н. е. (гробниці 8 к. 17 та 19 к. 24 Німфею, Малий Чортотлик, к. 40 Чортотлика та п. 1 к. 4 Дідової Могили) —

відмічається поява перших антропоморфних зображень, появи нових типів поліморфних, зооморфних та рослинних зображень. Дещо розширюється спектр геометричних типів. Довгі пластини головних уборів у цей період не відомі.

У п'ятій хронологічній групі — остання чверть V — початок IV ст. до н. е. (Нововасилівка к. 17 п. 3, Богданівка к. 3 п. 2, Архангельська Слобода к. 5 п. 1, Темир-Гора № 83, Орджонікідзе к. 11, Солоха ЦП та Корніївка к. 2 п. 3) — спостерігається поява першого повнофігурного зображення людини та значне збільшення типологічного асортименту геометричних платівок.

Для шостої групи — перша — початок другої чверті IV ст. до н. е. характерно різке зростання асортименту всіх груп дрібних пластин та поява довгих пластин головних уборів, що представлені тільки метопідами.

У сьомій групі (друга чверть — середина IV ст. до н. е.) продовжують існувати типи, відомі за попереднього часу, а також з'являються нові. Значно розширюється асортимент довгих пластин головних уборів, які вже представлено різноманітними за морфологією виробами. Аплікації цього часу представлені принаймні у 27 поховальних комплексах.

Справжній вибух розмаїття типів відбувається у восьмій хронологічній групі — середина — початок останньої чверті IV ст. до н. е. Найбільша кількість варіантів зображень представлена на пластинках групи антропоморфних та рослинних. Збільшується розмаїття довгих пластин головних уборів. Характерною рисою цієї групи є розподіл курганів з аплікаціями по територіальним групам, кількість комплексів досягає 46. На цей час припадає спорудження найграндіозніших поховальних споруд Скіфії.

У дев'ятій групі — у останній чверті IV — на початку III ст. до н. е. відбувається значне скорочення

числа заможних поховань (Хомина, Лугова Могила, Ташенак, гр. 1 Старшого Трьохбратнього кургану, Нововасилівка к. 10 п. 1) із прикрасами одягу та зменшується розмаїття типів та варіантів дрібних пластин та майже зникають довгі пластини головних уборів.

С. В. Махортых (Киев)

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СКИФСКОГО СТРЕЛКОВОГО ВООРУЖЕНИЯ V—IV вв. до н. э. (ПО МАТЕРИАЛАМ ПЕРЕЩЕПИНСКОГО МОГИЛЬНИКА БЛИЗ БЕЛЬСКА)

Целью предлагаемого доклада является рассмотрение бронзовых скифских наконечников стрел, выявленных в погребальных комплексах Перещепинского могильника, который является, не только наиболее полно изученным погребальным памятником в окрестностях знаменитого Бельского городища, но и важным источником для изучения различных аспектов культурно-исторического развития Днепровского лесостепного Левобережья в скифское время.

Наконечники стрел встречены в 24 погребениях V—IV вв. до н. э., что составляет 57 % от всех исследованных на этом некрополе подкурганых захоронений (Махортых, 2011; Махортых, Ролле, 2011). Большинство могил оказалось ограбленными, поэтому дошедшие до нас материалы не всегда являются полными. Количество наконечников стрел в погребениях варьирует от одного-двух до 74 экз. В связи с этим, особенное внимание привлекают наиболее информативные археологические комплексы. Значительный интерес среди них представляют не потревоженные погребения 2 к. 3 (57 экз.) и 1 к. 3/2002 (74 экз.), которые дают реальное представление о количестве стрел имеющих в колчаных наборах (Шрамко, 1994; Кулатова, Супруненко, 2010). Еще в двух случаях количество выявленных наконечников измеряется несколькими десятками — погребение 1 к. 9 (65 экз.) и погребение 2/2000 (51 экз.).

Перещепинский некрополь имеет важное значение для изучения особенностей развития скифского стрелкового вооружения. Особенно хорошо в нем представлены колчаные наборы V в. до н. э. Для них характерно доминирование трехлопастных наконечников стрел, среди которых выделяется нескольких ведущих типов. В начале-первой трети V в. до н. э. преобладали базисные и опорновтульчатые наконечники с довольно широким основанием, треугольной и сводчатой формой головки (курганы 9; 10; 24). Они сменяются башневид-

Отже, на прикладі розподілу платівок як елементу елітної субкультури можна говорити про певні тенденції у житті скіфської верхівки. Оскільки історична доля кочової еліти позначає загальний вектор у розвитку суспільства, ця категорія матеріалу добре ілюструє хронологічну шкалу скіфської культури.

ними наконечниками стрел с более вытянутыми и облегченными пропорциями, а также меньшей шириной основания (курганы 1; 8; 15; 22; 3/2002 и др.). Параллельно с ними бытовали наконечники с острой треугольной головкой, углублениями на лопастях и выступающей втулкой.

Помимо наконечников стрел, перечисленные выше комплексы хронологически сближают и представленные в них разнообразные импортные изделия (амфоры фасосского и хиосского производства, чернолаковая посуда, стеклянные арибалы), а также предметы конского снаряжения (бляхи в виде лапы кошачьего хищника, пластинчатые налобники ромбовидной формы), которые определяют дату этой группы захоронений в пределах второй и/или третьей четверти V в. до н. э.

Позднейшая группа захоронений Перещепинского некрополя, в составе погребального инвентаря которой присутствуют наконечники стрел, датируется в рамках второй половины-конца V — начала-первой половины IV вв. до н. э. (курганы 2–4; 7 и др.) Среди них, к числу наиболее «архаичных» относятся наконечники стрел имеющие головку треугольной формы и короткую втулку, располагающуюся на одном уровне с концами остро срезанных лопастей.

Материалы Перещепинского могильника не подтверждают сделанный в свое время вывод о «безраздельном господстве», наряду с трехлопастными, и трехгранных наконечников стрел в рамках третьей хронологической группы, датирующейся второй половиной-концом V в. до н. э. (Мелюкова, 1964). Ситуация меняется только в начале — первой половине IV в. до н. э., когда в рассматриваемых колчаных наборах широкое распространение получают разнообразные трехгранные наконечники стрел с короткой или скрытой втулкой, концы граней у которых зачастую образуют шипы.

О. Д. Могилов, С. В. Діденко (Київ)

КУРГАН СКИФСКОГО ЧАСУ НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ ПРИП'ЯТІ

Прихід скіфів у Північне Причорномор'я ознаменувався значними змінами в матеріальній культурі племен Українського Лісостепу. Населення цього регіону залюбки запозичує передові для свого часу скіфський комплекс озброєння, спорядження коня, виробу у звіриному стилі. Одночасно відбувається і безпосереднє проникнення іраномовних номадів на терени лісостепу. Як наслідок, на величезних просторах Північного Причорномор'я

формується культура скіфського типу. Не можна не відзначити, що вона існує на фоні античних впливів з еллінських колоній Понту Евксинського.

Культура скіфського типу проникає аж на південь лісової зони (а окремі її знахідки відомі значно північніше — в ареалі милоградської культури). Мабуть, найпівнічнішим таким поховальним комплексом є курган біля с. Ладичичі на лівобережжі нижньої